

Hierarchia interesów jako kryterium podejmowania decyzji w sytuacji NIMBY¹

Studia Regionalne i Lokalne
Nr 2(96)/2024
© Autorzy 2024

ISSN 1509-4995
E-ISSN 2719-8049

doi: 10.7366/1509499529603

Stanislav Konečný

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Fakulta verejnej správy,
Popradská 66, 040 11 Košice, Słowacja, e-mail: stanislav.konecny@upjs.sk; ORCID 0000-0001-7757-6639

Abstrakt

Podejmowanie decyzji w sytuacji konfliktowej w praktyce polityki publicznej najczęściej kojarzy się z konfliktem interesów. Jedną z częstych form tego konfliktu jest tzw. zjawisko NIMBY, które stało się przedmiotem zainteresowania głównie ze względu na charakterystyczne cechy przestrzenne konfliktów. Bardzo bogatą bazę badań empirycznych dostarczyły polskie nauki geograficzne, co w niniejszym artykule pozwoliło na podjęcie próby analizy konfliktów typu NIMBY również pod kątem różnych interesów zbiorowych. Hipotetycznie, na tej podstawie możliwe byłoby znalezienie nowego podejścia do rozwiązywania tychże konfliktów nie tylko na etapie uczestnictwa interesariuszy, lecz także za sprawą kryteriów merytorycznych. Przy podejmowaniu tych decyzji należy przede wszystkim sprawdzić, czy w grę wchodzi zasadne interesy ponadindywidualne (grupowe), gdyż niekiedy uzasadnienie to jest wątpliwe i w rzeczywistości może być tylko interesem jednostki. Różne rodzaje interesów indywidualnych są w sposób uzasadniony kolektywizowane według różnych kryteriów. Jeśli chodzi o interesy uzasadnione, może dojść do konfliktu między pionowo zróżnicowanymi podmiotami tychże. Jednak, nawet w tym przypadku, wyższa pozycja hierarchiczna jednego z podmiotów nie może sama w sobie oznaczać pierwszeństwa dla jego interesu. Podobnie jak w przypadku konfliktu usytuowanego horyzontalnie, decydująca jest treść: interesy o większym stopniu substancjonalności powinny być uprzywilejowane: te z poziomu wartości indywidualnych, takich jak ludzkie życie, zdrowie itp., muszą pozostawać nadrzędne wobec interesów o charakterze ekonomicznym itp., te zaś – wobec zwykłych interesów krótkoterminowych. Jak się okazuje, to właśnie stopień uzasadnionych kolektywizowanych interesów ponadindywidualnych, a nie zwykłe preferowanie tychże tylko na podstawie pozycji ich podmiotów w hierarchii pionowej, jest podstawowym kryterium oceny preferencji w podejmowaniu decyzji w konfliktach interesów publicznych.

Słowa kluczowe

konflikt interesów, interesy indywidualne, interesy ponadindywidualne, interesy hierarchiczne, substancjonalność interesów

The Hierarchy of Interests as a Decision-Making Criterion in the NIMBY Situation

Abstract

Decision-making in a conflict situation in public policy practice is most often associated with conflicts of interest. One of the frequent forms of this conflict is the so-called NIMBY phenomenon, which has become a subject of interest mainly because of the distinctive spatial characteristics of the conflicts. A very rich base of empirical research has been provided by the Polish geographical sciences, which allowed us to attempt in this study to propose an analysis of NIMBY-type conflicts in terms of different types of collectivised interests. Hypothetically, on this basis, it would be possible to find a new approach to the resolution of these conflicts no longer only in the processes of participation of stakeholders but based on merit-based criteria. When making these decisions, it is necessary, first, to check whether there are legitimate supra-individual (group) interests at stake, since sometimes this legitimacy is questionable, and it may be only an individual interest. Different types of individual interests are justified and collectivised according to different criteria. When it comes to legitimate interests, there may be a conflict between the vertically differentiated bearers of these interests. However, even in this case, the higher hierarchical position of one of the bearers cannot imply a preference for his/her legitimate interest. As in the case of a horizontally-situated conflict, the decisive factor is the content, where interests with a higher degree of substance should be privileged over others: interests that are already concerned at the individual level with values such as human life, health, etc.,

¹ Artykuł powstał w ramach realizacji projektu wspieranego przez agencję grantów naukowych Ministerstwa Edukacji, Nauki, Badań i Sportu Republiki Słowackiej oraz Słowackiej Akademii Nauk, Grant nr: VEGA 1/0734/22 Współdzielone usługi publiczne w obliczu zintegrowanego samorządu.

must be privileged over others. They must be privileged over the interests of an economic nature, etc., and these over ordinary short-term interests. It turns out to be obvious that it is the degree of legitimate collectivised supra-individual interests that is the primary criterion for assessing preferences in decision-making in conflicts of public interests, rather than the simple preference of legitimate supra-individual interests only according to the position of their bearers in the vertical hierarchy.

Keywords

conflict of interest, individual interests, supra-individual interests, hierarchical interests, substance of interests

Wprowadzenie

Podejmowanie decyzji jest naturalną częścią ludzkiego życia, dlatego czasem nie zdajemy sobie sprawy ze znaczenia i złożoności tego procesu. Silnie zaznacza on swoją obecność albo w sytuacjach krytycznych życia codziennego, albo gdy staje się częścią naszego życia zawodowego. Znaczenie podejmowania decyzji rośnie wraz z wyższymi szczeblami zarządzania i z dłuższymi horyzontami czasowymi decyzji. Te błędnie strategicznie podejmowane na najwyższych szczeblach zarządzania mogą w praktyce mieć katastrofalne skutki. Trudność podejmowania decyzji polega również na tym, że o jej słuszności przekonujemy się dopiero z biegiem czasu. Z reguły to przyszłość pokaże, czy lub w jakim stopniu była ona właściwa.

Teoria decyzji wyróżnia dwa podstawowe rodzaje sytuacji decyzyjnych:

- bezkonfliktową (gdy mamy do czynienia z decyzją dotyczącą jednego uczestnika),
- konfliktową (ze skończoną liczbą uczestników) (Bednár 2015, s. 5).

Z powyższej definicji wynika, że teoria decyzji rozumie konflikt jako sytuację ponadindywidualną, choć w literaturze przedmiotu spotykamy się czasem z kwestią rozwiązywania konfliktów pomiędzy jednostkami (Woźniak 2015, s. 97–98).

Celem artykułu jest próba rozszerzenia interpretacji wyników polskich badań nad zjawiskiem NIMBY (*Not In My Back Yard*) w kontekście teorii polityki publicznej, a zwłaszcza – klasyfikacji interesów indywidualnych i ponadindywidualnych lub interesów publicznych. Chodzi o znalezienie takiego podejścia do podejmowania decyzji w sytuacji konfliktu interesów w ramach zjawiska NIMBY, które pozwoliłoby nie tylko na sensowne partycypacyjne działania na rzecz kompromisu rozwiązującego konflikt, lecz także na poszukiwanie rozwiązań merytorycznych (np. w przypadku sporów sądowych).

Konflikty interesów i wartości w teorii oraz praktyce społecznej

Kwestia konfliktu była przedmiotem uwagi w teorii i praktyce naukowej od czasów Karola Marksa, Georga Simmela, Maxa Webera, Kennetha E. Bouldinga, Lewisa Cosera, Charlesa W. Milla aż do Shmuela Eisenstadta, Johna Rexa, Ralfa Dahrendorfa, Davida Lockwooda czy Immanuela Wallersteina – częściowe podsumowanie opublikowała m.in. Karolina Dmochowska-Dudek (2011, s. 32–37). Jak słusznie zauważa Michał Behnke, „w literaturze poświęconej problematyce konfliktów (...) napotkać można podział na konflikty: interesów, przekonania i wartości” (Behnke 2015, s. 13). Wielu autorów podjęło również próbę zdefiniowania pojęcia konfliktu przestrzennego: „Zarówno w polskiej, jak i w zagranicznej literaturze przedmiotu znajdują się różne definicje” (Mazur 2022, s. 114). Nawet tam, gdzie istnieją przepisy prawne, które zapobiegają takim konfliktom lub normatywnie je rozwiązują, mogą one nadal powstawać w całej hierarchii, na co zwraca uwagę Karolina Kaczmarek, gdy pisze o Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym: „przepis ten wskazuje na kierunek konfliktu, który może pojawić się w odniesieniu do zagospodarowania terenu. Może to być konflikt interesu publicznego z interesem indywidualnym lub konflikt interesów indywidualnych, jak również konflikt interesów publicznych” (Kaczmarek 2016, s. 31).

W praktyce społecznej często spotyka się konflikty interesów typu NIMBY (*Not In My Back Yard*) – co zwykle tłumaczy się jako „nie na moim podwórku” – pomiędzy poszczególnymi szczeblami struktury organizacyjnej społeczeństwa. Istnieje wiele akademickich definicji tego zjawiska, jak np.

„teoretyczna akceptacja zasady, ale nie na miejscu działania” (Allievi 2012, s. 384). „Większość ludzi zgadza się co do potrzeby budowy lotnisk, spalarni śmieci, zakwaterowania dla azylantów czy składowania odpadów radioaktywnych. Nie chcą jednak, aby tego typu obiekt znajdował się w pobliżu ich miejsca zamieszkania. Obiekt, którego w zasadzie wszyscy chcą, ale którego nikt nie będzie tolerował w pobliżu” (Verhulst, Nijeboer 2007, s. 32). W tym przypadku jest oczywiste, że wymiar przestrzenny dominuje.

Definicje tego zjawiska można obecnie znaleźć we wszystkich najważniejszych światowych encyklopediach, słownikach referencyjnych i technicznych z zakresu ekologii czy zagospodarowania przestrzennego, ale coraz częściej także w publikacjach z innych dziedzin. Swoją definicję w oficjalnych dokumentach stosuje również Komisja Europejska, która wyjaśnia NIMBY jako reakcję w sytuacji „gdy interesy europejskie nie są promowane na poziomie lokalnym (Komisja Wspólnot Europejskich 2008, s. 6). Często zdarza się, że lokalne konflikty powstają na tle nowych linii przesyłowych, elektrowni słonecznych, wiatraków, biogazowni lub przeciwko istniejącym i planowanym kopalniom węgla brunatnego (Ceglarz 2020, s. 5). Częstotliwość występowania tego typu konfliktów jest tak duża, że bywa utożsamiana ze zjawiskiem NIMBY (Gielnik, Rosicki 2013), co tylko podkreśla konieczność znalezienia sposobów ich rozwiązywania, ale także – rozstrzygnięcia konfliktów ogólnych, powstałych w wyniku różnicy interesów.

Wymiar wartości i interesów jest kolejnym aspektem problemu NIMBY, który został dotychczas zbadany w mniejszym stopniu. Jak pisze Dmochowska-Dudek (2011, s. 29), „cechą wyróżniającą syndrom NIMBY spośród różnego rodzaju konfliktów społecznych jest fakt, iż jego przedmiotem są obiekty (inwestycje), które co prawda budzą negatywne konotacje, ale są równocześnie akceptowalne społecznie, natomiast problem stanowi jedynie ich lokalizacja”, choć może to dotyczyć nie tylko lokalizacji w przestrzeni, lecz także lokalizacji w czasie, o czym świadczą warianty tego zjawiska w postaci NIMEY (*Not In My Election Year*), NIMTOO (*Not In My Term Of Office*), NITL (*Not In This Lifetime*) i inne (Konečný 2018).

Na konflikty zwrócono zatem uwagę na długo przed pojawieniem się idei NIMBY. Same działania z nią związane są oceniane w różny sposób:

- Pozytywnie, najczęściej jako przejaw aktywizującego się społeczeństwa obywatelskiego, jako cena za odkrycie prawa do wyrażania sprzeciwu wobec dowolnych działań z naszego otoczenia (Michałowska 2008), jako reakcja na nieczułe i autokratyczne decyzje administracji publicznej, które często motywowane są interesami korporacyjnymi (np. niektórych deweloperów), choć opowiadają się za „interese publicznym” jako głównym motywem partycypacji obywatelskiej.
- Neutralnie, gdy zjawisko nie jest spowodowane manipulowaniem obywatelami, ale ich nieufnością.
- Negatywnie, gdy postawy są oparte na niskim poziomie informacji, uprzedzeniach i mitach, odrzuceniu zamiaru bez względu na zgodność z obowiązującymi przepisami i normami, co może doprowadzić nawet do hysterii grupowej lub do delegitymizacji administracji publicznej, ponieważ podejmowanie decyzji przez urzędników i polityków działających w terytorialnej administracji publicznej jest uznawane za nieprzejrzyste.

W zależności od oceny, można podejść do tego typu działań, a zwłaszcza do NIMBY, z różnych perspektyw, sugerujących, że działania te powinny mieć charakter:

- wsparcia, gdyż chodzi o zwiększenie zaangażowania obywateli;
- akceptacji jako próby włączenia mieszkańców w proces planowania;
- rekompensaty w postaci innych korzyści, np. finansowych (Verhulst, Nijeboer 2007, s. 32).

Chociaż termin NIMBY jest używany w literaturze światowej od prawie pół wieku, w Europie Środkowej i Wschodniej pojawił się dopiero w ostatnich dwóch dekadach w warunkach otwartego demokratycznego społeczeństwa i jednocześnie rozwijającej się gospodarki rynkowej (Dmochowska-Dudek 2013, s. 17–19). Jednak również tutaj zaistniał najpierw w prasie, a dopiero nieco później w literaturze fachowej i naukowej. Badania empiryczne nad NIMBY są jednak rzadkością – z wyjątkiem Polski, gdzie zjawisko to jest intensywnie analizowane od dwóch dekad, początkowo w środowisku nauk socjologicznych, a następnie w środowisku nauk geograficznych, w szczególności przez Karolinę Dmochowską-Dudek, Marię Bednarek-Szczepańską czy Elżbietę Michałowską, ale także przez Dominikę Mazur i inne badaczki oraz badacze, którzy w swoich

pracach nawiązywali do bogatego dorobku badań nad konfliktami lokalnymi z lat 80. ubiegłego wieku, obejmującego setki przeanalizowanych przypadków NIMBY.

Polscy autorzy empirycznie zmapowali wiele obiektów NIMBY (elektrownie wiatrowe, przemyśle hodowla zwierząt, zmiany w użytkowaniu działek, sposób zagospodarowania gruntów itp.), jak również wiele środowisk (wiejskie, miejskie, uzdrowskowe itp.). To właśnie bogate wyniki polskich badań empirycznych pozwalają nam poszerzyć wiedzę na temat zjawiska NIMBY w innych kontekstach, np. także w odniesieniu do typologii interesów, którą postaramy się przedstawić w niniejszym opracowaniu.

Jednocześnie polscy autorzy podjęli kilka interesujących prób typologicznego uporządkowania czy też klasyfikacji obiektów protestów, tj. obiektów NIMBY, które dzielą na:

- Obiekty infrastruktury technicznej odpowiedzialne za: produkcję i zaopatrzenie w energię (elektrownie, biogazownie i sieci energetyczne), dostawę wody oraz gospodarkę ścieków i odpadów (zakłady wodociągowe, oczyszczalnie ścieków, składowiska, sortownie i spalarnie odpadów), transport i gospodarkę magazynową (drogi, linie kolejowe i lotniska, telekomunikacja), a ponadto maszty telefonii komórkowej oraz obiekty odpowiedzialne za obronę narodową (budowa tarczy antyrakietowej).
- Obiekty infrastruktury ekonomicznej, związanej z: rolnictwem i rybactwem (fermy hodowlane trzody chlewnej, drobiu i zwierząt futerkowych oraz bazy rybackie), górnictwem i wydobywaniem (kopalnie węgla, wydobywanie ropy naftowej, gazu ziemnego i rud metali), przetwórstwem przemysłowym i budownictwem (zakłady przemysłowe według typów produkcji) oraz handlem i usługami (obiekty handlowe, obiekty świadczące usługi w zakresie gastronomii, zakwaterowania i działalności kulturalnej, sportowej rozrywkowej i rekreacyjnej).
- Obiekty infrastruktury społecznej (szpitale psychiatryczne, ośrodki rehabilitacyjne, cmentarze i krematoria, więzienia oraz schroniska dla zwierząt), technicznej i społecznej (Bednarek-Szczepańska, Dmochowska-Dudek 2015, s. 688–689).

Istnieje również klasyfikacja obiektów NIMBY według preferowanej odległości od miejsca zamieszkania do wybranych obiektów użyteczności publicznej (Dmochowska-Dudek 2011, s. 45) i inne.

Należy jednak zauważyć, że przeważnie stosunek ten jest zdominowany przez perspektywę geograficzną, przestrzenną lub przestrzenno-planistyczną, choć autorzy podkreślają konieczność stosowania kryteriów wartości. Jak podkreśla Dmochowska-Dudek (2013, s. 26): „Natura konfliktu społecznego polega na tym, że jest to proces skupiający się na różnicy poglądów, wartości oraz interesów jednostek i grup społecznych”. Podczas gdy unikanie konfliktów interesów poprzez procesy partycypacyjne może być skuteczne w określonych przypadkach, praktyka pokazuje, że uwzględnienie wszystkich, często sprzecznych, interesów napotykanym w sytuacjach NIMBY nie jest możliwe; każdy niezaspokojony interes reliktowy może stać się źródłem nowego konfliktu, a pozycja mieszkańców jest oceniana jako słaba (Bednarek-Szczepańska 2022, s. 68). Dlatego stosowanie kryteriów wartości i oceny jest bardzo ważne z uwagi na merytoryczny i bezwzględny obowiązek podjęcia decyzji (np. w działaniu samorządowych kolegiów odwoławczych czy sądów administracyjnych).

Konflikty interesów

W polityce publicznej mamy do czynienia z konfliktowymi sytuacjami decyzyjnymi w przypadku bardzo zróżnicowanych konfliktów interesu. Podejmowanie decyzji okazuje się szczególnie trudne, gdy występuje konflikt interesów deklarowanych jako publiczne, co jest powszechnie spotykane np. w różnych petycjach. W rzeczywistości, bardzo często chodzi tylko o interesy grupowe, a problemem jest już samo zbadanie, czy są to uzasadnione interesy grupowe, a nie tylko indywidualne interesy potwierdzone podpisami pod petycją przypadkowych osób. Nawet domniemanie legitymizacji, gdy za tak przedstawionym interesem grupowym stoi uprawnione stowarzyszenie obywatelskie, może nie być wystarczająco jednoznaczne.

Weryfikacja zasadności takiego wstępnego interesu grupowego jest podstawą prawidłowego podejmowania decyzji, do czego organy decyzyjne mogą zastosować różne techniki (jak ankieta, śledztwo parlamentarne itp.).

Bardziej złożona sytuacja powstaje wówczas, gdy dochodzi do konfliktu uzasadnionych interesów grupowych.

Może to być relacja wertykalna – np. w przypadku konfliktu między europejskim interesem publicznym a publicznym interesem państwa europejskiego, między interesem publicznym państwa a interesem publicznym regionu lub miasta itp. W tradycji podejść politologicznych w latach 70. XX w. dominowało podejście odgórne, którego wadą jest właśnie to, że cele polityki są ustalane bez konsultacji z niższymi szczeblami realizacji, a w konsekwencji brak konsensu co do osiągnięcia celu. „Presja interesów indywidualnych i grupowych często ogranicza zakładaną racjonalność w zachowaniu aktorów” (Malíková 2003, s. 55).

Od połowy lat 70. XX w., a także w kontekście rozwoju badań empirycznych, ukierunkowanych na politykę publiczną, stopniowo zaczęło się pojawiać równoległe podejście oddolne, w którym lokalni aktorzy często unieważniają centralnie zaplanowane cele i realizują własne interesy. Od końca lat 80. XX w. proponuje się wysiłki zmierzające do połączenia obu podejść, gdzie realizacja obejmuje zarówno stan celu, jak i proces jego osiągnięcia (Paterová i in. 2007, s. 316–317).

Nie zawsze jednak po obu stronach pojawia się wystarczająca otwartość na takie konsensualne rozwiązanie, a decyzje trzeba podejmować zarówno na drodze merytorycznej, jak i siłowej – pozostaje tylko pytanie, według jakich kryteriów. Znane są przykłady, gdy europejskie plany dotyczące polityki energetycznej i środowiskowej, odzwierciedlone również w instrumentach koncepcyjnych i legislacyjnych państwa, dotyczące np. rozwoju alternatywnych źródeł energii (małe elektrownie wodne, elektrownie wiatrowe, biogaz itp.), są blokowane przez lokalne referenda, petycje stowarzyszeń obywatelskich itp. Argumenty przeciwników opierają się na uzasadnionych interesach różnych szczebli hierarchii – od kajakarzy, którym mała zaporą „zepsuje” możliwość uprawiania sportu, przez rybaków, którzy zwracają uwagę na problemy z tarłem ryb, do właścicieli nieruchomości, których wartość może ulec dewaluacji w wyniku podniesienia się poziomu wód gruntowych (a których prawo własności jest chronione przez konstytucję). Gdyby taki spór miał rozstrzygać organ sądowy, ma on możliwość przeprowadzenia tzw. testu proporcjonalności, obejmującego dodatkowy test racjonalności, za którego pomocą bada się, czy analizowany interes jest odpowiednio zrównoważony w stosunku do innych (uzasadnionych) interesów i wyważony w odniesieniu do ewentualnych innych (uzasadnionych) interesów (Krošlák 2016, s. 286–288).

Sytuacja wygląda odmiennie, gdy decyzja należy do innych władz publicznych. W praktyce „standardowym” sposobem radzenia sobie jest wówczas uporządkowanie interesów publicznych według ich miejsca w hierarchii, czyli swoiste „automatyczne” podporządkowanie interesów znajdujących się w hierarchii niżej, tym, które są w niej wyżej. To oczywiste podejście, gdyż te hierarchicznie wyższe mają z reguły szerszy zakres i są bardziej uniwersalne pod kątem treści. Z drugiej strony, należy jednak uwzględnić fakt, że interesy publiczne niższych szczebli są również uprawnione i często wyrażają odpowiednio skolektywizowane, podstawowe życiowe interesy znaczących (choć może nie zawsze licznych) zbiorowości. Znany przykładem jest oferta Polski dotycząca organizacji Zimowych Igrzysk Olimpijskich w 2022 r., która miała poparcie rządu i krajowych organizacji sportowych. Ostatecznie została jednak wycofana z powodu negatywnego wyniku referendum, w którym 70% mieszkańców Krakowa, jako proponowanego miasta olimpijskiego, zagłosowało w maju 2014 r. przeciwko tym planom (Bogacki 2021).

Już na tym przykładzie widać, że uzasadniony interes mniejszej zbiorowości w ochronie jej warunków życia zdołały przytłumić uzasadnione interesy polityczne i, ewentualnie, ekonomiczne większej (szerszej) zbiorowości. Okazuje się, że pewna hierarchia interesów jest ważniejszym kryterium niż zwykła wielkość zbiorowości czy jej wyższe miejsce w strukturze hierarchicznej.

To także znany problem katalońskiego referendum z 2017 r., które było jedynie legitymizacją „na wejściu” zainteresowania mieszkańców tej wspólnoty autonomicznej suwerennością państwową. Problemem byłoby ustanowienie mechanizmu legitymizacji „na wyjściu”, poprzez np. referendum krajowe w Hiszpanii, oraz kworum potrzebnego w tym referendum do tego, aby wykazać wystarczający output legitymizacji żądania katalońskiego.

Hierarchia interesów

Również w literaturze polskiej spotykamy się z próbami hierarchizacji interesów publicznych. Helena Kisilowska wyróżnia np.:

- Wartości niekontestowane, odnośnie do których zakłada się istniejący w społeczeństwie konsensus, będący zjawiskiem empirycznym. Dotyczy to takich wartości, jak: dążenie do zachowania niepodległości, powszechny dostęp do edukacji, nienaruszalność ambasad itd. Jeśli ten empirycznie dostrzegalny społeczny konsensus jest zjawiskiem stałym, wartości te z definicji nie będą stwarzać problemu z identyfikacją interesu publicznego.
- Prawa człowieka, które często wiąże się z naturalną i niezbywalną godnością każdej osoby ludzkiej. Oczywiście wiele z tych praw należy także do pierwszej grupy, jako że znaczna ich część nie jest przedmiotem społecznego sprzeciwu (choć doświadczenia ostatniego dwudziestolecia wskazują, iż nawet z pozoru oczywiste prawa, jak prawo do życia czy wolność zgromadzeń, wywołują jednak społeczne kontrowersje). Niemniej jednak, wyróżnienie praw człowieka jako odrębnej grupy jest konieczne, gdyż – w przeciwieństwie do wartości z grupy pierwszej – są one w swojej istocie niezbywalne, nienaruszalne i niezależne od władzy politycznej, a nawet od woli większości. Państwo jest zobowiązane do ochrony tych praw. Zostały one również skodyfikowane w prawie międzynarodowym oraz konstytucjach jako podstawowe prawa i wolności.
- Obszerną, trzecią grupę problemów, obejmującą jednostki i wspólnoty, które mają różne interesy i różne propozycje rozwiązań. Wśród nich szczególnie liczne są sprawy na szczeblu samorządów terytorialnych. Poruszają kwestie niezwykle istotne dla społeczności lokalnych, takie jak: przebieg dróg, szlaków wodnych, ochrona środowiska, transport, lokalizacja placówek edukacyjnych, wydatki na służbę zdrowia, policję, bezpieczeństwo itd. Grupę tych kwestii można określić mianem negocjacyjnych, gdyż interes publiczny staje się „produktem” uzgodnienia i hierarchizacji wielu sprzecznych nieraz interesów i wartości (Kisilowska 2014, s. 20).

Ta bardzo inspirująca klasyfikacja ma jednak kilka wad. Pod kątem metodologicznym można jej zarzucić brak jasnego kryterium klasyfikacji. Wydaje się, że dominuje kryterium pionowe (szczeble władzy), ale w rzeczywistości występuje w niej również zróżnicowanie poziome: hierarchia pomiędzy poszczególnymi prawami człowieka.

Hierarchia interesów, które opisano poniżej, ma swoje źródło już na poziomie interesów indywidualnych (Konečný 2021b, s. 23–26). W literaturze z dziedziny politologii określa się je czasem jako „interesy początkowe” (Lissowski 2014, s. 275), które moglibyśmy też nazwać interesami substancjonalnymi. W tym miejscu należy dokonać podziału ze względu na różne stopnie substancjonalności:

- Zainteresowania osobiste, które dotyczą takich podstawowych parametrów, jak: życie, zdrowie, pochodzenie etniczne itp.; w socjologii taką pozycję określa się mianem statusu przypisanego, w psychologii zaś – interesów trwałych, które w zasadzie nie są świadomie uwarunkowane, mają charakter naturalno-prawny, a wyrzeczenie się ich może mieć nawet skutki patologiczne (jak np. samobójstwo). Pod względem etycznym podlegają ochronie godności jednostki i stanowią podstawę wielu praw człowieka tzw. pierwszej generacji (prawo do życia, prawo do ochrony godności itp.).
- Interesy prywatne, które dotyczą cech rozumianych z perspektywy nauk socjologicznych jako status nabyty (osiągnięty), a psychologii – jako interesy trwałe; ich nabycie wiąże się zwykle ze znacznymi i długotrwałymi wysiłkami, natomiast rezygnacja z nich jest możliwa, lecz raczej rzadka, ponieważ stanowią one gwarancję podstawowych warunków egzystencjalnych jednostki, jak majątek, wykształcenie itp. Z etycznego punktu widzenia mają pozytywną podstawę prawną, współtworzą warunki godności jednostki (godne warunki życia itp.) i należą do pierwszej (prawo do własności, prawo do edukacji itp.) lub drugiej generacji praw człowieka (ogólne prawa ekonomiczne).
- Inne zainteresowania indywidualne, które z perspektywy psychologicznej mają charakter przejściowy, a z perspektywy socjologicznej są podstawą statusu osobistego, z reguły nie wpływają zasadniczo na życie człowieka, lecz w zróżnicowanym zestawie je wypełniają. Filozoficznie i prawnie związane są z tzw. bezpośrednimi, ale i pośrednimi identyfikowalnymi aktami woli, czyli wynikają z wolnej decyzji jednostki, a także odnoszą się do różnych upodobań, pasji i innych

aktywności. Z perspektywy etycznej uznawane są za przejaw godności społecznej (Sebesta 2008, s. 72).

W przypadku każdego z tych rodzajów interesów indywidualnych, w określonych warunkach, dochodzi do ich zrzeszania, łączenia, kolektywizacji. Również w teorii wymiany według Roberta Salisbury'ego (1969) skolektywizowane, „zorganizowane interesy można uznać za znacznie silniejsze (w sensie ich artykulacji i prezentacji) niż niezorganizowane” (Uhlerová 2013, s. 13). Efektem tej kolektywizacji jest pojawienie się interesów ponadindywidualnych, które mają także inny charakter substancjonalny. Wówczas możemy mówić o wymiarze:

- Równych interesów, które są wynikiem kolektywizacji interesów osobistych (ich głównych cech), prowadzącej do równych, podstawowych, ponadindywidualnych interesów rodzinnych, dotyczących wieku (np. dzieci, seniorzy, młodzież), etnicznych itp. Kryterium pozwalające ocenić zasadność równości tych interesów to wspomniany ich jednakowy związek ze wszystkimi członkami danej zbiorowości (wszyscy mamy takie samo prawo do życia itp.). W tabelach 1 i 2 oznaczamy je literą A.
- Interesów wspólnych, które są wynikiem kolektywizacji interesów prywatnych. Kryterium oceny zasadności tego typu interesów ponadindywidualnych odnosi się do tzw. optimum Pareto: nie wszystkie interesy prywatne poszczególnych członków danej zbiorowości muszą być zaspokojone w równym stopniu, ale interes wspólny nie może być realizowany kosztem żadnego indywidualnego interesu prywatnego. W tabelach 1 i 2 oznaczamy je literą B.
- Innych interesów ponadindywidualnych (grupowych), powstających w wyniku kolektywizacji innych interesów indywidualnych (Konečný 2021b, s. 27–32). W tabelach 1 i 2 oznaczamy je literą C.

Uzasadnione interesy ponadindywidualne reprezentują zatem interesy osób bezpośrednio zaangażowanych w daną działalność i wyłącznie jako takie powinny być postrzegane. Są one jednak legitymizowane tylko wtedy, gdy zostają zaakceptowane przez tych, którzy nie są bezpośrednio zaangażowani w daną działalność.

John Dewey twierdzi, że „czasami konsekwencje ograniczają się do bezpośrednio zaangażowanych w transakcje, które je powodują. W innych przypadkach mają one znacznie szerszy zasięg. W ten sposób wyłaniają się dwa rodzaje interesów i instrumentów regulowania aktywności z uwagi na ich konsekwencje. W pierwszym przypadku zainteresowanie i kontrola ograniczają się do osób bezpośrednio zaangażowanych w daną działalność; w drugim – rozciągają się na osoby niezaangażowane bezpośrednio. Jeśli więc interes powstający w wyniku konsekwencji jakiegoś działania ma mieć jakikolwiek praktyczny skutek, kontrola nad tym działaniem musi być sprawowana w jakiś pośredni sposób (...). Ci, którzy są pośrednio i poważnie dotknięci – na dobre lub na złe – tworzą grupę, która wystarczy do tego, by zyskać szacunek i nazwisko. Nosi to nazwę publiczności (...). Publiczność składa się z tych wszystkich, których dotyczą pośrednie konsekwencje kontaktów w takim stopniu, że uważa się za konieczne, aby te konsekwencje były systematycznie wspierane” (Dewey 2001, s. 57, 65, 70–71).

W kontekście tematu niniejszego artykułu należy podkreślić, że nie każdy interes ponadindywidualny jest taki sam – istnieje wśród nich hierarchia, która dostarcza nam krytycznych podstaw do podejmowania decyzji w sytuacjach konfliktowych. Prawo do życia zawsze musi mieć pierwszeństwo przed jakimkolwiek interesem ekonomicznym, prawo do samostanowienia – przed jakimkolwiek interesem ekonomicznym itd.

Hierarchia ta jest również uznawana przez Unię Europejską w dziedzinie, w której interes publiczny ma największy zasięg w wyniku przyjęcia konwencji z Aarhus – tj. w obszarze środowiska naturalnego. Artykuł 6 ust. 4 dyrektywy Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1994 r. mówi, że nawet w przypadku podejmowania decyzji dotyczących ochrony środowiska naturalnego należy przestrzegać znaczenia „nadrzędnego interesu publicznego, w tym interesów mających charakter społeczny lub gospodarczy” (Unia Europejska 1994, s. 106). Następnie w *Poradniku metodycznym dotyczącym siedlisk przyrodniczych* z 2021 r. podano metodologię do tej dyrektywy, która obejmuje wstępną kontrolę, odpowiednią ocenę i odstępstwo od art. 6 ust. 3 w pewnych warunkach, co jest „możliwe tylko wtedy, gdy nie ma rozwiązań alternatywnych, powody o charakterze zasadniczym wynikające z nadrzędnego interesu publicznego są należycie uzasadnione oraz przyjęto odpowiednie środki kompensujące w celu zapewnienia ochrony ogólnej spójności sieci Natura 2000” (Unia

Europejska 2021, s. 4). Jednocześnie szczegółowo określono procedurę podejmowania tej decyzji (Unia Europejska 2021, s. 18–19), zwaną testem IROPIRI. W związku z powyższym prawdziwe jest stwierdzenie, że „w konkretnych okolicznościach te inne interesy z określonych powodów przeważają nad celami ochrony, ustanowionymi na podstawie przepisów o ochronie przyrody” (Behnke 2015, s. 16).

Stąd też powszechnie deklarowana możliwość wyróżnienia interesów społecznych lub gospodarczych w stosunku do interesów ekologicznych nie jest jednak powszechnie akceptowana, o czym świadczy opinia, zgodnie z którą „poszukiwanie, rozpoznawanie i wydobywanie kopaliny będących przedmiotem prawa własności górniczej (a więc kluczowych z punktu widzenia interesów państwa) jest wprawdzie celem publicznym, ale jest nim również ochrona wyróżniających się elementów przyrody. Nietrudno wyobrazić sobie sytuację, w której złożę takiej kopaliny występuje w granicach przestrzeni objętej którąś z form ochrony przyrody, bądź – choć znajduje się poza jej granicami – wpływy takiego wydobycia mogą jednak szkodliwie na nią oddziaływać. Sprawa ulega dalszej komplikacji za sprawą udziału organizacji społecznych w postępowaniach zmierzających do podjęcia działalności w zakresie wykorzystywania złóż kopaliny. Co prawda przyjmuje się, że wspomniane organizacje reprezentują interes publiczny, tyle że w praktyce niejednokrotnie można mieć co do tego daleko idące wątpliwości” (Lipiński 2019, s. 14–15).

Hierarchia interesów jako kryterium podejmowania decyzji w sytuacji NIMBY

Zdolność rozróżnienia poszczególnych hierarchicznych poziomów interesu publicznego pozwala nam go zastosować do podejmowania decyzji w sytuacjach NIMBY. Obecnie jest to hipotetyczna możliwość, która wymagałaby dalszej weryfikacji, niemniej jednak podjęliśmy próbę zastosowania takiego modelu.

Z powodu braku analiz zjawiska NIMBY w Słowacji (kraju autora artykułu) korzystaliśmy z dwóch szczegółowych analiz polskich, przeprowadzanych przez Bednarek-Szczepańską, dotyczących obiektów hodowli i chowu zwierząt (Bednarek-Szczepańska 2022) i elektrowni wiatrowych (Bednarek-Szczepańska 2016)

Tab. 1. Analiza zjawiska NIMBY w odniesieniu do obiektów hodowli i chowu zwierząt

	A	B	C
Zanieczyszczenie powietrza	x		
Zanieczyszczenie wód powierzchniowych i gruntowych	x		
Rozprzestrzenianie się chorób zwierząt		x	
Hałas	x		
Uszkodzenie dróg		x	
Zmniejszenie zasobów wód	x	x	
Obniżenie wartości gruntów		x	
Spadek atrakcyjności miejscowości dla osiedlania się		x	x
Spadek atrakcyjności miejscowości dla turystyki		x	x
Spadek atrakcyjności miejscowości dla rozwoju gospodarczego		x	
Negatywny wpływ na zdrowie psychiczne	x		
Obniżenie wartości kulturowo-historycznych miejsc		x	x
Negatywny wpływ na pasiekę		x	x
Negatywny wpływ na hodowlę indyków		x	x

Źródło: Bednarek-Szczepańska 2022.

Z naszego punktu widzenia, chodzi tylko o modelowe przypisanie konkretnych wartości kryterialnych do określonych argumentów: kompetentna ocena wymagałaby wysoko wykwalifikowanej perspektywy eksperckiej, która w tabelach 1 i 2 ma postać symulacji. W przypadku niektórych dowodów przytoczonych przez Bednarek-Szczepańską (takich jak plagi owadów i gryzoni,

zaburzenie szlaków migracji zwierząt, wykluczenie społeczne mieszkańców, wyludnienie wsi itp.) nie odważyliśmy się na taką symulację, dlatego nie uwzględniono ich w powyższym zestawieniu.

Z tego powodu w tabelach 1 i 2 prezentujemy również, w pewnych przypadkach, nawet dwa kryteria, którym może odpowiadać ocena danego czynnika będącego źródłem konfliktu w ramach zjawiska NIMBY.

Tab. 2. Analiza zjawiska NIMBY w odniesieniu do elektrowni wiatrowych

	A	B	C
Oddziaływanie na krajobraz			x
Migotanie cienia			x
Infradźwięki	x		
Poziom hałas	x		
Możliwość lokalizacji zabudowy zagrodowej		x	
Utraty wartości gruntów w sąsiedztwie		x	

Źródło: Bednarek-Szczepeńska 2016.

Wnioski

Konflikty między różnymi interesami oznaczają konfrontację dwóch wymiarów: wymiaru hierarchii i wymiaru rodzajów interesów:

- Poziomy wymiar rodzajów interesów – w zakresie interesów indywidualnych reprezentują interesy osobiste, prywatne lub inne indywidualne (a w płaszczyźnie ponadindywidualnych – interesy równe, wspólne lub inne grupowe), przy czym w praktyce konfliktu interesów jako istotne mogą występować jedynie skolektywizowane interesy ponadindywidualne.
- Pionowy wymiar hierarchii interesów – dla uproszczenia charakteryzujemy tylko w dwóch ujęciach: jako interesy hierarchicznie wyższe i hierarchicznie niższe.

W macierzy łączącej te dwa wymiary możemy więc wskazać kilka rodzajów konfliktów, które różnią się sposobem ich rozwiązywania:

- Konflikt w wymiarze poziomym interesów (w przypadku konfliktu – w tym samym hierarchicznym wymiarze interesów), tj. między interesami osobistymi, prywatnymi i innymi indywidualnymi, powinien być rozwiązywany z uwzględnieniem kryteriów w tej właśnie kolejności (tzn. interesy osobiste mają pierwszeństwo przed prywatnymi, a prywatne – przed innymi).
- Konflikt w wymiarze pionowym interesów (w przypadku konfliktu – w obrębie tego samego rodzaju interesów w tym samym czasie), czyli pomiędzy interesami hierarchicznie wyższymi i niższymi, również powinien być rozwiązywalny w tej właśnie kolejności (tzn. interesy znajdujące się w hierarchii wyżej mają pierwszeństwo przed tymi, które w hierarchii są niżej).
- Konflikty, w których występuje połączenie obu wymiarów – najczęstsze i najbardziej złożone. Za taki konflikt można uznać np. spór między Hiszpanią a Katalonią, gdzie ta druga nadaje moc prawną swoim interesom na podstawie prawa narodu do samostanowienia, a Hiszpania – na mocy konstytucji, która nie uznaje narodu katalońskiego (Taracha, Fuente de Pablo 2019). Twierdzimy, że priorytetem powinna być płaszczyzna pozioma rodzajów interesów. Nasza argumentacja opiera się na tym, że bardziej substancjonalne rodzaje interesów cieszą się większym stopniem ochrony, gdyż często dotyczą podstawowych praw człowieka i obywatela, natomiast hierarchiczne poziomy interesów (głównie replikujące przestrzenną rozciągłość i uniwersalność różnych interesów) nie mogą liczyć na taki stopień ochrony. W praktyce oznacza to, że skolektywizowane interesy osobiste niższych szczebli hierarchii powinny mieć pierwszeństwo przed skolektywizowanymi interesami prywatnymi wyższych szczebli itd. (Konečný 2021a, 2020).

Zawsze jednak ważne jest przestrzeganie całej procedury, a zwłaszcza kryteriów legitymizacji „na wejściu” łączenia interesów indywidualnych w interesy ponadindywidualne, jak również kryteriów ich legitymizacji „na wyjściu” przez właściwych odbiorców, do których należą jednostki pośrednio i poważnie zainteresowane.

W naszym badaniu skupiliśmy się na konflikcie ponadindywidualnym, w uproszczeniu nazywanym grupowym, podkreślamy jednak, że uzasadnione interesy ponadindywidualne są różnego rodzaju i mają różne poziomy. W tym tekście określamy je jako „interesy ponadindywidualne legitymizowane na wejściu”. Inny poziom reprezentują interesy legitymizowane na wyjściu przez społeczność. Rozróżnienia te rozumiemy zgodnie z ujęciem Fritza W. Scharpfa (1996, 2009). *Output* legitymizowany przez społeczność (lub wybory, parlament, plebiscyt, referendum, również demonstracje, strajki, opinię publiczną itp.) to legitymizowane interesy ponadindywidualne, przekształcające się w uzasadnione interesy publiczne (Dewey 1927), między którymi również mogą powstawać konflikty o wielu charakterystycznych cechach, a także – nieco inne możliwości rozwiązania, m.in. z uwagi na fakt, że legitymizujące społeczności także są różnorodne.

Bibliografia

- Alemann, U. v. (1987). *Organisierte Interessen in der Bundesrepublik Deutschland*. Leske + Budrich.
- Allievi, S. (2012). Reactive identities and Islamophobia: Muslim minorities and the challenge of religious pluralism in Europe. *Philosophy Social Criticism*, 38(4–5), 379–387.
- Bednarek-Szczepańska, M. (2016). Energetyka wiatrowa jako przedmiot konfliktów lokalizacyjnych w Polsce. *Polityka Energetyczna – Energy Policy Journal*, 16(1), 53–72
- Bednarek-Szczepańska, M. (2020). The local community: An entity discriminated against in spatial decision-making in Poland? *Bulletin of Geography. Socio-Economic Series*, 50(50), 55–72
- Bednarek-Szczepańska, M. (2022). Siła protestu w grze o przestrzeń. Wpływ społeczności lokalnej na decyzje środowiskowe dla obiektów hodowli i chowu zwierząt. *Studia Regionalne i Lokalne*, 1(87), 66–85.
- Bednarek-Szczepańska, M., Dmochowska-Dudek, K. (2015). Przestrzenny wymiar syndromu NIMBY na wsi i w małych miastach w Polsce. *Przegląd Geograficzny*, 87(4), 683–703.
- Bednarek-Szczepańska, M., Dmochowska-Dudek, K. (2016). *Syndrom NIMBY na obszarach wiejskich w Polsce. Uwarunkowania i specyfika konfliktów wokół lokalizacji niechcianych inwestycji*. Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
- Bednarek-Szczepańska, M., Dmochowska-Dudek, K. (2017). Syndrom NIMBY jako wyzwanie dla jednostek samorządu terytorialnego. Mazowsze. *Studia Regionalne*, 21, 103–116.
- Bednár, P. (2015). *Teória rozhodovania: hry proti prírode*. Ekonomická univerzita.
- Behnke, M. (2015). Konieczne względy nadrzędnego interesu publicznego o charakterze społeczno-gospodarczym jako kryterium ingerencji w cele i przedmiot ochrony ustanowiony na podstawie przepisów o ochronie przyrody i prawa wodnego. W: B. Rakoczy, K. Karpus, M. Szalewska, M. Walas (red.), *Zasada zrównoważonego rozwoju w wymiarze gospodarczym i ekonomicznym* (s. 13–29). Wydział Prawa i Administracji UMK.
- Bogacki, A. (2021). Zimowe igrzyska olimpijskie 2022 mógł zdobyć Kraków. Czy dobrze się stało, że odbędą się w innym miejscu? Oto głosy „za” i „przeciw”. *Dziennik Polski*, 8.12.2021, <https://dziennik-polski24.pl/zimowe-igrzyska-olimpijskie-2022-mogl-zdobyc-krakow-czy-dobrze-sie-stalo-ze-odbeda-sie-w-innym-miejscu-oto-glosy-za-i-przeciw/ar/c2-15943339> (dostęp: 25.11.2022).
- Ceglarz, A. (2020). *Polska polityka energetyczna*. Fundacja im. Friedricha Eberta.
- Dewey, J. (1927). *The Public and its Problem. An Essay in Political Inquiry*. Gateway Books.
- Dewey, J. (2001). *Rekonstrukcja liberalizmu. Z politickiej filozofie klasického pragmatizmu*. Kaligram.
- Dmochowska-Dudek, K. (2011). Obiekty NIMBY jako przykład konfliktowych inwestycji na terenach mieszkaniowych – teoretyczny zarys problemu. *Space – Society – Economy*, 10, 29–59.
- Dmochowska-Dudek, K. (2013). *Syndrom NIMBY w przestrzeni wielkomiejskiej. Przykład Łodzi*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Gielnik, A., Rosicki, R. (2013). Energetyka wiatrowa w Polsce – możliwości rozwoju i zagrożenia. W: P. Kwiatkiewicz (red.), *Bezpieczeństwo energetyczne – surowce kopalne vs alternatywne źródła energii* (s. 191–205). Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa.
- Kaczmarek, K. (2016). Konsekwencje zmian art. 7 ust. 2 pkt 1 ustawy o ochronie gruntów rolnych i leśnych dla działalności przedsiębiorstw energetycznych. *Przegląd Prawa Ochrony Środowiska*, 3, 29–50.
- Kisilowska, H. (2014). Hierarchia ważności wyzwań administracji publicznej wobec kryzysu ekonomicznego w Polsce i w Europie. W: W. Mikułowski, A. Jezierska (red.), *Administracja publiczna wobec wyzwań kryzysu ekonomicznego i jego konsekwencji społecznych* (s. 13–30). Krajowa Szkoła Administracji Publicznej.

- Komisja Wspólnot Europejskich (2008). *Zielona księga – W kierunku bezpiecznej, zrównoważonej i konkurencyjnej europejskiej sieci energetycznej* (SEC[2008]2869) KOM/2008/0782. UE, 13.11.2008, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:52008DC0782> (dostęp: 25.11.2022).
- Konečný, S. (2018). Fenomén NIMBY a riešenie problémov v hierarchii verejných záujmov. W: *Občianska spoločnosť. Kam kráčaš demokracia: Košické politologické dialógy* (s. 127–149). Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.
- Konečný, S. (2020). Legitimacy of Public Interests in Public Policy. *Public Policy and Administration*, 19(2), 161–171.
- Konečný, S. (2021a). *Teória verejnej politiky*. Fakulta Verejnej Správy UPJŠ, <https://unibook.upjs.sk/img/cms/2021/fvs/teoria-verejnej-politiky.pdf> (dostęp: 25.11.2022).
- Konečný, S. (2021b). *Verejný záujem*. Mayor.
- Krošlák, D. i in. (2016). *Ústavné právo*. Wolters Kluwer.
- Lipiński, A. (2019). *Prawne podstawy geologii i górnictwa*. Wolters Kluwer.
- Lissowski, G. (2014). Wymiana głosów w zgromadzeniu decyzyjnym. W: Ł. Młyńczyk, Nitschke, B. (red.), *Aspekty metodologiczne oraz teoretyczne w subdyscyplinach politologii* (s. 271–283). Wydawnictwo Naukowe Grado.
- Malíková, L.. (2003). *Verejná politika. Aktéri a procesy*. Univerzita Komenského.
- Mazur, D. (2022). Konflikty przestrzenne w procesach suburbanizacyjnych w świetle planowania przestrzennego. Studium przypadku podlubelskiej gminy Strzyżewice. *Annales Universitatis Marie Curie-Skłodowska*, LXXVII, Sectio B, 111–130.
- Michałowska, E. (2008). Syndrom NIMBY jako przykład samoorganizacji społecznej na poziomie lokalnym. *Studia Regionalne i Lokalne*, 1(31), 61–80.
- Paterová, H., Veselý, A., Kalous, J., Nekola, M. (2007). Přijetí a implementace veřejné politiky. W: A. Veselý, M. Nekola (red.), *Analýza a tvorba veřejných politik. Přístupy, metody a praxe* (s. 311–336). Sociologické Nakladatelství.
- Salisbury, R.H. (1969). An exchange theory of interest groups. *Midwest Journal of Political Science*, 13(1), 1 – 32.
- Sebesta, A. (2008). Wolność i godność jednostki, a przynależność do organizacji politycznych i społecznych. W: W. Zuziak, J. Byrska (red.), *Wolność i władza w życiu publicznym* (s. 69–77). Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej.
- Scharpf, F.W. (1996). Demokratie in der transnationalen Politik. *MPIfG Working Paper*, <http://www.mpifg.de/pu/workpap/wp96-3/wp96-3.html> (dostęp: 25.11.2022).
- Scharpf, F.W. (2009). Legitimität im europäischen Mehrebenensystem. *Leviathan*, 37, 244–280.
- Spates, J.L., Macionis, J.J. (1987). *The Sociology of Cities*. Belmont. Wadsworth Publishing.
- Taracha, C., de la Fuente de Pablo, P. (2019). „El Procés”: The Prospect of Catalanian nationalism. W: W. Gizicki, S. Konečný (red.), *Socio-Political Perspectives on Regionalism in the Modern World* (s. 201–216). Towarzystwo Naukowe KUL.
- Uhlerová, M. (2013). *Záujmové skupiny v teorii politiky*. Belianum.
- Unia Europejska (1992). Dyrektywa Rady 92/43/EWG z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory. Dz. U. L 206 z 22 lipca 1992 r., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:01992L0043-20070101&from=LV> (dostęp: 25.11.2022).
- Unia Europejska (2021). Zawiadomienie Komisji Ocena planów i przedsięwzięć w odniesieniu do obszarów Natura 2000. Wytyczne metodyczne dotyczące przepisów art. 6 ust. 3 i 4 dyrektywy siedliskowej 92/43/EWG (2021/C 437/01). Dz. U. C 437/1, [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/ALL/?uri=CELEX:52021XC1028\(02\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/ALL/?uri=CELEX:52021XC1028(02)) (dostęp: 25.11.2022).
- Verhulst, J., Nijeboer, A. (2007). *Direct Democracy. Facts and Arguments about the Introduction of Initiative and Referendum*. Democracy International.
- Woźniak, M. (2015). Czy istnieje remedium na konflikt interesów w zagospodarowaniu przestrzennym? – uwagi na tle zasady zrównoważonego rozwoju. W: B. Rakoczy, K. Karpus, M. Szalewska, M. Walas (red.), *Zasada zrównoważonego rozwoju w wymiarze gospodarczym i ekonomicznym* (s. 93–107). Wydział Prawa i Administracji UMK.
- Zarządzanie obszarami Natura 2000. Przepisy art. 6 dyrektywy siedliskowej 92/43/EWG*. Urząd Publikacji Unii Europejskiej, <https://op.europa.eu/pl/publication-detail/-/publication/11e4ee91-2a8a-11e9-8d04-01aa75ed71a1> (dostęp: 25.11.2022).